

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Politieke houdingen in West-Europa: Sociale patronen en de aard van nationale verschillen
Dekker, P.

Citation

Dekker, P. (1991). Politieke houdingen in West-Europa: Sociale patronen en de aard van nationale verschillen. *Acta Politica*, 26: 1991(3), 269-302. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449893>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449893>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

17. C.J.M. Schuyt, De veranderende plaats van de Hoge Raad in de samenleving, in: *De plaats van de Hoge Raad*, (zie noot 4), 297-334.
18. Bij voorbeeld: H.F.M. Crombagh, J.L. de Wijckerslooth en M.J. Cohen, *Een theorie over rechterlijke beslissingen*, Groningen 1977; J. ten Kate en P.J. van Koppen, *Determinanten van privaatrechtelijke beslissingen*, Arnhem 1984; M. Malsch, *Lawyers' Predictions of Judicial Decisions: a Study on Calibration of Experts*, Leiden 1989; F. Bruinsma, *Cassatierechtspraak in civiele zaken, een rechtssociologisch verslag*, Zwolle 1988; H.J. Snijders, *Rechtsvinding door de burgerlijke rechter, een kwantitatief rechtspraakonderzoek bij de Hoge Raad en de gerechtshoven*, Deventer 1978.
19. Of aan de Montesquieu een dergelijke beperkte rol voor de rechter in de schoenen kan worden geschoven, zoals gewoonlijk gebeurt, is overigens dubieus. Vgl. het werk van Witteveen, genoemd in noot 4.
20. C.J. Friedrich, *Man and his Government*, New York 1963; D. Easton, *A Systems Analysis of Political Life*, New York 1965; H. Laswell, *Politics: Who Gets What, When, How*, New York 1936; R.A. Dahl, *Modern Political Analysis*, Englewood Cliffs 1963.
21. Rood, *t.a.p.*, i.h.b. 30-45.
22. De term is van M.J.P. Verburgh (*NJB* 1977, 508) en wordt uitvoerig besproken in Wiarda, *t.a.p.*, passim.
23. W.J. Witteveen, *De retoriek in het recht, over retorica en interpretatie, staatsrecht en democratie*, Zwolle 1988, 263-294.
24. Bruinsma, *t.a.p.*, 13-34.
25. J. van Schellen, *Wat leert de Hoge Raad?, denkpatronen bij de Hoge Raad in de tachtiger jaren*, Deventer 1983; vgl. Bruinsma, *t.a.p.*, 19-20; Wiarda *t.a.p.*, 94-95.
26. Wiarda, *t.a.p.*, passim; J.M. Polak and M.V. Polak, Faux Pas ou Pas de Deux?: Recent Developments in the Relationship between the Legislature and the Judiciary in The Netherlands, *Netherlands International Law Review*, 33 (1986), 371-411.
27. T. Koopmans, *t.a.p.*, 70-72, die in 1978 nog kan spreken van de 'deferentie' van de rechter (i.c. de Hoge Raad) jegens de wetgever. Sterke stimulans op het recente activisme van de Nederlandse rechter is ongetwijfeld uitgegaan van een aantal Europese rechters, zoals het (Luxemburgse) Hof van Justitie der Europese Gemeenschap alsmede het (in Straatsburg gevestigde) Europese Hof voor de Rechten van de Mens.
28. Geciteerd in M.J. Rood, *t.a.p.*, 41-42.
29. Meer over deze vragen in: J.Th.J. van den Berg, 'Verplaatste macht', sociaal-democratie en het labiele evenwicht van de rechtsstaat, M. Krop e.a. (red.), *Het elfde Jaarboek voor het democratisch socialisme*, Amsterdam 1990, 15-95.
30. Geciteerd in M.J. Rood, *t.a.p.*, 33.
31. P.J. van Koppen en J. ten Kate, *Tot raadsheer benoemd, anderhalve eeuw benoemingen in de Hoge Raad der Nederlanden*, Arnhem 1987.
32. Bruinsma, *t.a.p.*, 124-126.
33. Vergelijk de gegevens en analyse bij Van Koppen en Ten Kate, *t.a.p.*, met die van: J.Th.J. van den Berg, *De toegang tot het Binnenhof, de maatschappelijke herkomst van de Tweede-Kamerleden, 1849-1970*, Weesp 1983, 162-182.

Onderzoek

Politieke houdingen in West-Europa: Sociale patronen en de aard van nationale verschillen*

door Paul Dekker

1. Inleiding

Zijn verschillen in de verdeling van politieke houdingen in Nederland ook elders in West-Europa aan te treffen? Is de sociale differentiatie van deze politieke kenmerken in Nederland min of meer uniek, of is er wellicht sprake van een algemener Westeuropees patroon? Deze vragen worden hier gesteld in het verlengde van de behandeling van politieke opvattingen en participatie in de tweejaarlijkse Sociale en Culturele rapporten van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). Daarin wordt traditioneel ruim aandacht besteed aan de verdeling van sociale en culturele eigenschappen over bevolkingscategorieën die gedefinieerd zijn door nogal primaire persoons- en achtergrondkenmerken. In het Sociaal en Cultureel rapport 1990 is vanuit deze descriptieve invalshoek een landenvergelijking gepresenteerd (SCP 1990a, 369-388).¹

Nederland wordt geplaatst naast zes andere landen en er wordt in eerste instantie alleen gekeken in hoeverre overal dezelfde bevolkingscategorieën in dezelfde richting afwijken van het nationale gemiddelde. Het voordeel van de gekozen invalshoek is dat voorbijgegaan kan worden aan verschillen tussen de landen, wat het gemiddelde niveau en de spreiding van de politieke kenmerken betreft. Aldus worden enkele netelige problemen omzeild, die eigen zijn aan de interpretatie van dergelijke macroverschillen in opinieonderzoek.² Er wordt slechts weinig vergelijkbaarheid tussen de landen verondersteld. Dit artikel koppelt internationaal door de survey-methodiek sterk geharmoniseerde en gestandaardiseerde informatie met een betrekkelijk idiografische aanpak vanuit afzonderlijke landen (zie de typologie van Hofstede 1980, 40-44). Om niet te ver verwijderd te raken van de landen, vindt een uitvoerige tabellenpresentatie

* Correspondentie over dit artikel te richten aan de auteur, SCP, Postbus 37, 2280 AA Rijswijk; tel. 070-3198762/700; fax. 070-3963000.

van nationale patronen plaats en niet slechts een samenvattende rapportage van de bevindingen van een test op structuurverschillen.

In een aan Kohn (1989; vgl. Haller 1990, 198-200) ontleende indeling van internationaal sociaal-wetenschappelijk onderzoek op basis van de belangrijkste intenties, gaat het hier om een vergelijking met *landen als context*. Het onderwerp van dit type vergelijking wordt gevormd door relaties binnen een land. De vraag is in hoeverre bevindingen daaromtrent alleen gelden voor het betreffende land of internationaal generaliseerbaar zijn. Onderzoek van dezelfde relaties in verschillende landen kan daarop antwoord geven. De keuze van landen bepaalt de reikwijdte van eventuele generalisaties. In de vergeleken landen als zodanig en in de redenen voor eventuele verschillen in bevindingen tussen landen is men mogelijk in het geheel niet geïnteresseerd. De invalshoek van landen als context onderscheidt zich van comparatief onderzoek met *landen als object*, waarbij men uit is op kennis over specifieke landen, en met *landen als analyse-eenheid*, waarbij men zoekt naar relaties tussen nationale kenmerken en de landen vaak niet meer dan nummers zijn. Naast deze varianten van landenvergelijkend onderzoek onderscheidt Kohn *transnationaal onderzoek*. Daarin wil men weten hoe landen op elkaar inwerken, van elkaar afhankelijk zijn, in blokvorming betrokken worden, enzovoort.

Tot zover de positie van landen in dit landenvergelijkende onderzoek. Voorafgaande aan een verdere verantwoording van de aanpak in de volgende paragraaf, is een enkele opmerking over het object van onderzoek op haar plaats. In de titel is sprake van politieke houdingen en niet van politieke waarden of van politieke culturen. Houdingen zijn hier grofweg in het dagelijks leven herkenbare algemene opvattingen, gedragsnormen en -intenties. Het gaat om samenvattingen van politieke uitingen en niet om het blootleggen van achterliggende basisoriëntaties (zoals nagestreefd in onderzoek naar waarden; zie Halman 1991, 19-35). Er zijn vele redenen om het populaire en pretentieuze cultuurbegrip te vermijden bij een vergelijking van landen met surveymateriaal. Eén reden is, dat geen voedsel moet worden gegeven aan het idee dat nationale grenzen bij voorbaat de meest natuurlijke cultuurgrenzen zouden zijn (vgl. Scheuch 1989). Een andere reden is dat als het om nationale politieke culturen gaat, een presentatie van gemiddelde opvattingen in nationale surveys stellig te beperkt is. Ten minste zo belangrijk zijn dan de dominante waarden en georganiseerde oriëntaties, omgangsvormen en -vaardigheden van het politiek handelende deel van de natie. Juist voor de politieke actieven- en elitecultuur is een sterke inbedding te verwachten in de instituties van de nationale staat.

Voor de met surveys peilbare publieke opinie massa-cultuur is een lan-

denvergelijking van sociaal-demografische patronen van politieke houdingen en daaraan gekoppeld de test op het internationale bestaan van dezelfde houdingen echter wel relevant. Cultuur op dit niveau zou kunnen worden omschreven met verschillende soorten samenhang: de samenhang tussen specifieke opvattingen (het bestaan van houdingen), samenhang tussen houdingen (ideologieën etc.), en samenhang van houdingen met de sociale structuur, ofwel hun verankering in bevolkingssegmenten. Een vraag voor vergelijkend cultuuronderzoek is dan, wanneer men nog kan spreken van meer en minder en verschillende accenten binnen dezelfde politieke cultuur en wanneer men moet uitgaan van het bestaan van verschillen in samenhang, ofwel van politieke culturen in meervoud. De landenvergelijking van sociale patronen in dit artikel kan inzicht bieden in de culturele relevantie van nationale grenzen in West-Europa. Grote patroonverschillen wijzen in de richting van nationale culturen (en manen tot voorzichtigheid bij directe vergelijkingen tussen landen op afzonderlijke kenmerken en relaties), geringe of afwezige patroonverschillen legitimeren het uitgangspunt van een meeromvattende politieke cultuur met internationaal gedeelde politieke duidingen en scheidslijnen. In het laatste geval kan men overstappen van 'landen als context' naar analyses in een Westeuropese context waarin landen wellicht alleen nog maar functioneren als controlevariabelen met het oog op taalverschillen en dergelijke.

Na de verantwoording van materiaal en meetinstrumenten (§ 2), komen drie groepen houdingen aan de orde: houdingen tegenover het politieke stelsel (§ 3), inhoudelijke voorkeuren (§ 4) en houdingen tegenover activisme (§ 5). Naar aanleiding van de bevindingen wordt verder ingegaan op de aard van de verschillen tussen landen (§ 6).

2. Data en meetinstrumenten

De data zijn afkomstig uit de Eurobarometers, de tweemaal per jaar in alle EG-landen gehouden opiniepeilingen onder de bevolking van 15 jaar en ouder met vragen over een keur van maatschappelijke en politieke onderwerpen en tal van (zeer) specifieke EG-aangelegenheden. Er worden twee enquêtes geanalyseerd, namelijk Eurobarometer 30 uit het najaar van 1988 en Eurobarometer 31 uit het voorjaar van 1989.³ Naast Nederland zijn zes landen geselecteerd: Denemarken, het voormalige West-Duitsland, België, Frankrijk, Italië en Groot-Brittannië (het Verenigd Koninkrijk zonder Noord-Ierland). Deze selectie staat hier voor 'West-Europa'; ze is niet representatief voor de EG, aangezien de nieuwe

zuidelijke lidstaten (Spanje, Portugal en Griekenland) niet zijn vertegenwoordigd.

Een vergelijking van de verdeling van eigenschappen over bevolkingscategorieën in Nederland met die in andere landen vergt duidelijkheid over de aard van de internationale gelijkheid/equivalentie van de vergeleken eigenschappen en categorieën. In beide gevallen is gekozen voor simpele formele gelijkheid. Bij de eigenschappen (politieke houdingen) wordt gebruik gemaakt van identieke self-ratings en schaalconstructies van dezelfde items. Vanzelfsprekend is dit niet. Nog afgezien van overwegingen van functionele equivalentie met het oog op institutionele verschillen – zou het niet beter zijn om, afhankelijk van de taakverdeling tussen bestuurslagen, opvattingen over de nationale overheid in het ene land te vergelijken met opvattingen over een regionale overheid in een ander land? – kan er reden zijn voor equivalente metingen van houdingen met verschillende selecties items (Przeworski en Teune, 1966). Dat wordt hier niet overwogen, aangezien de houdingen hier primair worden beschouwd als algemene politieke opvattingen of samenvattingen van politieke uitingen en niet als theoretische constructies. Waar mogelijk wordt de schaalbaarheid van selecties items empirisch verantwoord, maar een bewijs van inhoudelijke gelijkheid en gegarandeerde internationale validiteit van de schalen met het oog op achterliggende waarden levert dat niet op.

Wat de bevolkingscategorieën betreft, worden nominaal gelijke categorieën vergeleken. Ook dat is niet vanzelfsprekend. Er kunnen goede redenen zijn om niet katholieken met katholieken te vergelijken, maar bij voorbeeld Deense protestanten met Italiaanse katholieken als aanhangers van de dominante godsdienst in hun land. Een vergelijking van personen van gelijke kerkelijke gezindheid tussen West-Duitsland en Nederland zou men misschien beter kunnen beperken tot personen met een gelijke kerksheid (in de BRD rekenen veel meer mensen zich tot een gezindte). De gelijkstelling in dit artikel van categorieën met dezelfde hoeveelheid jaren onderwijs achter de rug bevredigt noch de behoefte aan groepen met gelijke status (relatief per land), noch de behoefte aan groepen met gelijke kwalificaties (absoluut internationaal, rekening houdend met schooltypen en kwaliteitsverschillen). De keuze voor nominale gelijkheid ligt voor een globale analyse van de generaliseerbaarheid van empirische samenhangen in Nederland niettemin voor de hand. Andere keuzen, zoals die in het bovenstaande zijn geïllustreerd, doet men op grond van specifieke en theoretische overwegingen. De hier gepresenteerde globale vergelijkingen gaan aan dergelijke overwegingen vooraf.

Negen sociaal-demografische indelingen worden vergeleken op basis van de volgende kenmerken:

1. geslacht;
2. leeftijd in vier categorieën;
3. opleiding met, naast scholieren en studenten, drie categorieën die, afgezien van schooltypen, zijn onderscheiden naar de leeftijd waarop het reguliere onderwijs is verlaten;
4. inkomen in een driedeling per land die zo dicht mogelijk komt bij een kwart van de laagste en een kwart van de hoogste bruto-huishoudensinkomens en de helft als middengroep;
5. huidige, of anders vroegere betaalde werk, ingedeeld in zelfstandigen (winkeliers, boeren, advocaten), blauwe-boordenwerknemers (handarbeiders, voorwerkers en opzichters) en witte-boordenwerknemers (in kantoren, winkels en dergelijke);
6. subjectieve sociale klasse in een driedeling van voorgelegde mogelijkheden;
7. woning in een tweedeling van eigenaren en huurders;⁴
8. subjectieve verstedelijking in drie voorgelegde mogelijkheden; en
9. kerkelijke gezindte in een driedeling van 'geen', rooms-katholicisme en protestantisme (een combinatie van grote kerkgenootschappen in de landen; alle overige weggelaten).

Niet alle indelingen zijn uitputtend. In de tabellen wordt gerapporteerd over de genoemde categorieën met ten minste vijftig respondenten met een geldige score (zie voor de omvang van de categorieën in beide gebruikte onderzoeksbestanden Dekker 1990). Tussen de landen verschilt de relatieve omvang van categorieën soms aanzienlijk. Zo zijn er bij de kerkelijke gezindte grote verschillen in aard – het protestantse Denemarken versus katholiek België, Frankrijk en Italië – en omvang van de identificatie – groot in West-Duitsland en Italië en gering in Nederland.

Verschillen in verdeling worden in de volgende paragrafen gesignaleerd bij het in verschillende richting significant afwijken van gemiddelden van bevolkingscategorieën van het nationale gemiddelde, c.q. van de aan hun complementaire bevolkingscategorieën. Om de vergelijking te vereenvoudigen zijn de politieke indicatoren tussen de landen geharmoniseerd door de scores per land te standaardiseren op een gemiddelde van 100 en een standaardafwijking van 100.⁵ Significante afwijkingen van categorieën zijn aangegeven met een '+' of '-'. Meer dan indicatieve waarde hebben deze tekens niet, want ook zonder werkelijke verschillen zal bij ongeveer vijf van de honderd steekproefverschillen een 'significant afwijkende' categorie worden gesignaleerd. Wellicht ten overvloede zij er op

gewezen dat het in de volgende tabellen gaat om bevolkingssegmenten en niet om op enigerlei wijze gezuiverde effecten van bevolkingskenmerken. Categorieën uit verschillende indelingen overlappen elkaar, maar hun afwijkingen mogen dus niet cumulatief worden gelezen.

3. Het politieke stelsel

Tabel 1 biedt een vergelijking van de politieke betrokkenheid in de zeven EG-landen. De indicator is gebaseerd op vier vragen. In telegramstijl zijn dat de volgende; om een indruk te krijgen van het niveau van de betrokkenheid, zijn de Nederlandse antwoordfrequenties toegevoegd: in welke mate vindt men zichzelf politiek geïnteresseerd? sterk (15%), nogal (44%) en weinig of helemaal niet (42%); hoe frequent spreekt men onder vrienden over politieke zaken? vaak (17%), af en toe (61%) en nooit (22%); in welke mate is men geïnteresseerd in politiek nieuws? zeer geïnteresseerd (34%), matig geïnteresseerd (54%) en helemaal niet geïnteresseerd (12%); en in welke mate acht men zich op de hoogte van politiek nieuws? zeer goed (24%), enigszins (63%) en helemaal niet (14%). Deze vier vragen vormen in alle landen een goede en met de beschikbare items niet te verbeteren schaal.⁶

Politieke betrokkenheid geeft in alle landen een overeenkomstig patroon te zien bij de indicaties van de sociaal-economische status. Overal zijn personen met veel opleiding, met veel inkomen, met een 'witteboordenbaan' en personen die zich rekenen tot de hogere klassen, politiek meer betrokken dan hun complementaire categorieën. Bovendien zijn mannen politiek overal meer betrokken dan vrouwen en dertig- tot negenveertigjarigen meer dan de jongste categorie. Het hier beschreven patroon komt overeen met dat wat Harding en Philips (1986, 78-79) in deze landen in 1981 vonden.

In tabel 2 wordt gerapporteerd over een schaal die is gebaseerd op vijf vragen naar de aanwezigheid van gevoelens machteloos te staan tegenover wat er in de maatschappij gebeurt. In telegramstijl (met vermelding van de percentages bevestigingen in Nederland) gaat het er om, of de respondent weleens het gevoel heeft gehad dat het merendeel van de mensen met macht probeert te profiteren van mensen zoals hijzelf (52%); mensen in leidinggevende posities in dit land zich niet echt bezorgd maken over wat er met hem gebeurt (71%); hij niet betrokken wordt bij de dingen die om hem heen gebeuren (51%); de rijken steeds rijker en de armen steeds armer worden (75%); en dat wat hij denkt, er nog maar weinig meer toe doet (55%). Deze vijf items vormen in

Tabel 1: Politieke betrokkenheid (1989)

	NL	DK	D	B	F	I	GB
Ongestandaardiseerde schaal: ¹							
gemiddelde	5,5	5,7	5,7	4,3	4,9	4,0	4,9
standaardafwijking	2,4	2,4	2,3	2,5	2,4	2,5	2,4
(N)	(1023)	(1009)	(1016)	(987)	(1005)	(1020)	(974)
Gemiddelden van categorieën op gestandaardiseerde schaal: ²							
<i>geslacht:</i>							
man	122+	118+	138+	120+	113+	127+	117+
vrouw	79-	82-	68-	82-	87-	74-	84-
<i>leeftijd:</i>							
15-29 jaar	81-	90	81-	100	73-	94	85-
30-49 jaar	109+	108+	111+	107	113+	112+	105
50-64 jaar	114+	96	111	103	113+	98	104
65 jaar en ouder	103	98	94	84-	102	89	109
<i>beëindiging onderwijs:</i>							
als 15-jarige of eerder	68-	65-	69-	63-	76-	77-	80-
als 16-19-jarige	87-	84-	110+	98	97	116+	100
als 20-jarige of later	139+	119+	179+	148+	146+	170+	144+
is nog scholier							
of student	100	94	94	109	91	114	x
<i>bruto huishoudens-inkomen:</i>							
laagste inkomenskwartiel	84-	73-	75-	88	77-	79-	79-
middengroep	91-	107	103	92-	96-	106	94-
hoogste inkomenskwartiel	141+	122+	131+	140+	137+	123+	132+
<i>huidige of voormalige werk:</i>							
'blauwe boord'-werknemer	69-	78-	86-	81-	74-	83-	82-
'witte boord'-werknemer	114+	127+	116+	129+	121+	139+	113+
zelfstandige	136+	110	110	105	105	104	117

	NL	DK	D	B	F	I	GB
<i>subjectieve klassepositie:</i>							
arbeidersklasse	59-	69-	71-	71-	70-	96	85-
(lagere) middenklasse	101	106+	103	103+	104	99	110+
hogere (midden)klasse	137+	152+	134+	145+	135+	131+	x
<i>woning:</i>							
in eigendom	102	101	116+	99	103	103	106+
gehuurd	93	102	84-	97	94	93	82-
<i>subjectieve verstedelijking:</i>							
landelijk gebied/dorp kleine of middel-	89-	96	96	85-	89-	87-	102
grote stad	105	94	111+	122+	100	101	99
grote stad	111+	110+	92	95	116+	113+	101
<i>kerkelijke gezindte:</i>							
rooms-katholiek	94	x	92	93-	97	96-	106
protestants	96	97-	107+	x	x	x	90-
geen	106	112+	89	115+	111+	168+	111+

1. Schaal op basis van vier vragen naar politieke betrokkenheid (zie tekst; schaalwaarden 1-10)

2. Gemiddelde score en standaardafwijking zijn in elk land 100. Met een '+' en '-' zijn de categorieën gemerkt die gemiddeld significant ($p < 0,05$) hoger respectievelijk lager scoren dan de vermelde complementaire categorieën samen; x=de categorie bevat minder dan 50 respondenten met een geldig antwoord

Bron: Eurobarometer 31 (maart/april 1989)

alle landen een matige, maar met de beschikbare items niet substantieel te verbeteren schaal.⁷

De meting van gevoelens van machteloosheid toont een redelijke differentiatie tussen sociaal-demografische categorieën. Voor de zeven landen zijn er aanwijzingen voor de bredere verspreiding van gevoelens van machteloosheid in de categorieën met een lage sociaal-economische status (weinig opleiding, laag inkomen, handarbeid, arbeidersklasse). Over de hele linie lijken de zeven landen weer sterk op elkaar.

Tabel 3 brengt de waardering voor het functioneren van de democratie in eigen land in kaart op basis van een enkele vraag.

Een aantal categorieën die in Nederland gekenmerkt worden door een geringere appreciatie, doet dat in andere landen ook: handarbeiders, zij

die zichzelf tot de arbeidersklasse rekenen, personen die in een huurhuis wonen en zij die zich niet tot een kerkelijke gezindte of geloofsrichting rekenen. Verder zijn er enkele tegengesteld afwijkende categorieën te signaleren. Het betreft wisselende landenparen bij een overigens zeer geringe differentiatie tussen bevolkingscategorieën. De geringe sociaal-demografische profilering hangt waarschijnlijk samen met de omstandigheid dat ontevredenheid verschillende achtergronden heeft. Onderzoek elders heeft uitgewezen dat ontevredenheid met het functioneren van de democratie zowel gepaard gaat met politieke desinteresse als met politieke betrokkenheid in combinatie met een negatieve waardering van de mogelijkheden om deze betrokkenheid gestalte te geven (Statistisch Bureau desamt 1989, 548).

Tabel 2: Gevoelens van machteloosheid (1988)

	NL	DK	D	B	F	I	GB
<i>Ongestandaardiseerde schaal:¹</i>							
gemiddelde	6,5	5,1	6,1	7,3	6,4	7,6	6,8
standaardafwijking	2,8	2,7	3,0	2,6	2,7	2,6	2,8
(N)	(950)	(895)	(959)	(893)	(956)	(989)	(981)
<i>Gemiddelden van categorieën op gestandaardiseerde schaal:²</i>							
<i>geslacht:</i>							
man	95	90-	92-	105	95	99	99
vrouw	105	110+	107+	95	104	101	101
<i>leeftijd:</i>							
15-29 jaar	89-	85-	88-	84-	82-	68-	97
30-49 jaar	109+	107	82-	99	103	100	98
50-64 jaar	111	107	117+	101	123+	122+	97
65 jaar en ouder	87	106	133+	136+	96	139+	110
<i>beëindiging onderwijs:</i>							
als 15-jarige of eerder	115+	136+	128+	127+	120+	120+	122+
als 16-19-jarige	112+	112	97	107	113+	90	89-
als 20-jarige of later	83-	91-	66-	77-	60-	78-	93
is nog scholier of student	77-	86	73-	73-	46-	41-	x

	NL	DK	D	B	F	I	GB
<i>bruto huishoudens-inkomen:</i>							
laagste inkomenskwartiel	115+	110	115	118	118+	115+	122+
middengroep	106+	99	109	109	105	104	105
hoogste inkomenskwartiel	67-	98	91-	86-	72-	81-	70-
<i>huidige of voormalige werk:</i>							
'blauwe boord'-werknemer	143+	120+	127+	128+	114	120+	125+
'witte boord'-werknemer	100-	93-	89-	81-	95-	103	86-
zelfstandige	73-	84	116	94	115	90-	72-
<i>subjectieve klassepositie:</i>							
arbeidersklasse	137+	140+	129+	127+	123+	120+	125+
(lagere) middenklasse	100	96	92-	99	101	96	79-
hogere (midden)klasse	64-	60-	72-	62-	53-	80	x
<i>woning:</i>							
in eigendom	83-	92-	96	98	96	99	86-
gehuurd	119+	125+	103	104	105	103	136+
<i>subjectieve verstedelijking:</i>							
landelijk gebied/dorp	90-	91	89-	102	100	95	91
kleine of middelgrote stad	103	96	100	104	100	107	100
grote stad	115+	111+	111+	87	100	98	108
<i>kerkelijke gezindte:</i>							
rooms-katholiek	94	x	100	96-	101	100	107
protestants	81-	97	94	x	x	x	95-
geen	113+	113	x	110+	100	92	108

1. Schaal op basis van vijf vragen naar gevoelens van machteloosheid (zie tekst; schaalwaarden 1-10)

2. Zie toelichting bij tabel 1

Bron: Eurobarometer 30 (oktober/november 1988)

4. Politieke voorkeuren

In deze paragraaf wordt ten eerste de zelfplaatsing op de politieke links-rechtsdimensie behandeld. Een dergelijke positionering valt de meeste mensen niet moeilijk. Ze plaatsen zich met verschillende, maar daarom nog niet willekeurige, associaties bij de begrippen links en rechts. Er

Tabel 3: Tevredenheid met de democratie (1988)

	NL	DK	D	B	F	I	GB
<i>Ongestandaardiseerde schaal:¹</i>							
gemiddelde	6,2	5,8	6,6	5,5	5,5	4,7	5,5
standaardafwijking (N)	1,8 (948)	2,3 (991)	2,1 (1031)	2,1 (992)	2,2 (954)	2,4 (1035)	2,4 (992)
<i>Gemiddelden van categorieën op gestandaardiseerde schaal:²</i>							
<i>geslacht:</i>							
man	105	111+	95	96	108+	97	102
vrouw	94	89-	105	104	93-	103	98
<i>leeftijd:</i>							
15-29 jaar	105	113+	98	100	104	102	92
30-49 jaar	95	94	102	100	100	96	96
50-64 jaar	105	108	100	98	89	94	110
65 jaar en ouder	94	82-	100	102	106	120+	114
<i>beëindiging onderwijs:</i>							
als 15-jarige of eerder	90	70-	96	94	92	103	101
als 16-19-jarige	94	99	103	92-	96	94	108+
als 20-jarige of later	110+	104	100	112+	107	91	75-
is nog scholier of student	113	110	102	111	133+	103	85
<i>bruto huishoudens-inkomen:</i>							
laagste inkomenskwartiel	91	81-	91	92	85-	113+	90
middengroep	98	106	97	104	96	96	98
hoogste inkomenskwartiel	117+	106	117+	100	121+	99	121+

	NL	DK	D	B	F	I	GB
<i>huidige of voormalige werk:</i>							
'blauwe boord'- werknemer	72-	89-	95	97	82-	90	97
'witte boord'- werknemer	100	107+	101	110+	107+	103	102
zelfstandige	118	88	101	85	86	94	109
<i>subjectieve klassepositie:</i>							
arbeidersklasse	72-	81-	76-	97	83-	85-	86-
(lagere) middenklasse	107+	103	111+	99	104	102	118+
hogere (midden)klasse	114+	118+	94	116+	112	109	x
<i>woning:</i>							
in eigendom	110+	106+	104	102	107+	106+	109+
gehuurd	90-	83-	97	96	91-	84-	77-
<i>subjectieve verstedelijking:</i>							
landelijk gebied/dorp kleine of middelgrote stad	116+	105	92-	101	100	111+	106
grote stad	91	105	100	94	102	104	102
	84-	93	108+	108	98	82-	91
<i>kerkelijke gezindte:</i>							
rooms-katholiek	111	x	109	107+	99	103+	86
protestants	115+	103	100	x	x	x	114+
geen	89-	89	x	80-	104	67-	78-

1. Self-rating van de eigen algehele tevredenheid met het functioneren van de democratie in eigen land van geheel ontevreden (1) naar geheel tevreden (10)

2. Zie toelichting bij tabel 1

Bron: Eurobarometer 30 (oktober/november 1988)

wordt geput uit een reservoir van betekenissen in de politieke cultuur (Fuchs en Klingemann 1990). Voor Nederland in de jaren tachtig laat Middendorp (1989) zien, dat links en rechts vooral begrepen worden als meer en minder sociaal-economische gelijkheid en meer en minder politiek-culturele vrijheid. Internationaal komt door verschillen in de tijd en tussen subculturen, links-rechts naar voren als een stabiel contrast van de elementen egalitair versus hiërarchisch, arm versus rijk, niet versus wel religieus, en discontinuïteit versus continuïteit (Laponce 1981, 115

e.v.). De links-rechtsdimensie is in de Westeuropese politiek het universele communicatie- en oriëntatiemiddel, vergelijkbaar met de polariteit van liberaal en conservatief in de Verenigde Staten. Als 'generalized political positions' (Fuchs en Klingemann 1990) blijven links en rechts enigszins onbepaald, ook al bestaat er grote overeenstemming over wie en wat (politici, partijen, standpunten) in de actuele politieke verhoudingen links en rechts vertegenwoordigen.⁸ Die onbepaaldheid is eigen aan de capaciteit om, in het verlengde van strijdpunten uit het verleden, nieuwe conflicten te absorberen. De links-rechtsidentificatie is als zodanig geen ideologische dimensie, maar meer een politieke spelvariabele, die vanuit diverse ideologieën is ingevuld en nog steeds wordt aangepast. Op dezelfde wijze als in voorgaande tabellen, worden nu eerst verdelingen van links-rechtsposities gepresenteerd in tabel 4.

Van een uniek Nederlands patroon is weer geen sprake. Categorieën die in ons land gemiddeld linkser zijn (personen met een laag inkomen en met handarbeid, personen die zich rekenen tot de arbeidersklasse, huurders, inwoners van de grote steden, niet-kerkelijken) zijn dat elders ook, of wijken althans nergens significant naar rechts af. Het ooit populaire idee dat vrouwen rechtser staan in de politiek dan mannen, wordt nergens bevestigd. Dat idee kreeg in onderzoek van stemintenties en stemgedrag in westerse landen in de jaren tachtig overigens ook geen steun meer (Leijenaar 1989, 29-38).

Er is inmiddels veel onderzoek verricht naar de mogelijkheid dat er in westerse landen in de afgelopen decennia naast, of dwars op, de oude en geïnstitutionaliseerde tegenstelling van sociaal-economisch en religieus 'links' en 'rechts', een andere veelomvattende polariteit van politieke waarden en voorkeuren tot ontwikkeling is gekomen. De bekendste uitwerking van deze gedachte is de dimensie materialisme-postmaterialisme van de Amerikaanse politicoloog Inglehart (1977, 1989). Kort gezegd staat materialisme voor de centraliteit van behoeften aan fysieke veiligheid en economische zekerheid, en betekent postmaterialisme een benadrukking van persoonlijke vrijheid en van expressieve en esthetische waarden. De laatstgenoemde waarden zouden kenmerkend zijn voor (hoog opgeleide) personen die in welvaart zijn opgegroeid en zich daarom minder zorgen hebben hoeven te maken om materiële zaken.⁹ Postmaterialisme is een kernvariabele geworden in het internationale politieke cultuuronderzoek. De verspreiding van postmaterialistische waarden wordt genoemd als een grondslag voor de opkomst van de zogeheten nieuwe sociale bewegingen in de jaren zeventig rond andere dan sociaal-economische thema's (Ganzeboom en Flap 1989; Inglehart 1989, 371-380; Müller-Rommel 1989; Schmitt 1989).

Tabel 4: Politieke links-rechtsplaatsing (1989)

	NL	DK	D	B	F	I	GB
<i>Ongestandaardiseerde schaal:¹</i>							
gemiddelde	5,3	5,8	5,3	5,9	4,9	4,6	5,8
standaardafwijking (N)	2,1 (956)	2,2 (904)	1,9 (902)	2,0 (824)	2,2 (887)	2,1 (798)	2,2 (874)
<i>Gemiddelden van categorieën op gestandaardiseerde schaal:²</i>							
<i>geslacht:</i>							
man	100	102	103	98	95	98	105
vrouw	100	98	97	101	105	102	95
<i>leeftijd:</i>							
15-29 jaar	99	85-	79-	97	86-	104	86-
30-49 jaar	97	85-	100	99	95	91	89-
50-64 jaar	100	113	110	106	115+	104	113
65 jaar en ouder	109	154+	116+	99	114	105	134+
<i>beëindiging onderwijs:</i>							
als 15-jarige of eerder	88	105	112+	89	101	98	110+
als 16-19-jarige	110+	95	102	111+	97	104	101
als 20-jarige of later is nog scholier of student	100	105	88	90	101	89	82-
	93	82-	68-	103	106	111	x
<i>bruto huishoudensinkomen:</i>							
laagste inkomenskwartiel	86-	106	89	95	102	84-	83-
middengroep	107+	92	105	100	91-	104	105
hoogste inkomenskwartiel	98	98	98	108	107	106	103
<i>huidige of voormalige werk:</i>							
'blauwe boord'-werknemer	82-	73-	106	95	81-	92	94
'witte boord'-werknemer	100	110+	103	95	94	92	107
zelfstandige	153+	161+	114	119+	139+	107	109

	NL	DK	D	B	F	I	GB
<i>subjectieve klassepositie:</i>							
arbeidersklasse	62-	51-	101	82-	64-	76-	86-
(lagere) middenklasse	107+	110+	103	109+	105+	101	112+
hogere (midden)klasse	118+	143+	94	125+	131+	117	x
<i>woning:</i>							
in eigendom	117+	105+	119+	109+	111+	102	106+
gehuurd	83-	87-	81-	80-	83-	94	85-
<i>subjectieve verstedelijking:</i>							
landelijk gebied/dorp	113+	110	116+	99	104	103	119+
kleine of middelgrote stad	95	103	96	111+	99	97	90-
grote stad	85-	91-	84-	86-	96	102	104
<i>kerkelijke gezindte:</i>							
rooms-katholiek	116+	x	110+	113+	118+	105+	86
protestants	136+	110+	95	x	x	x	113+
geen	70-	63-	84	58-	57-	x	84-

1. Self-rating van de eigen politieke richting van links (1) naar rechts (10)

2. Zie toelichting bij tabel 1; een score lager dan 100 betekent een positie links van het nationale gemiddelde en een score hoger dan 100 een positie rechts daarvan

Bron: Eurobarometer 31 (maart/april 1989)

De links-rechtsidentificatie in tabel 4 werd niet beschreven als meting van vaste ideologische voorkeuren, maar als positionering binnen de politieke verhoudingen. Bij die plaatsbepaling spelen naast historische links-rechtstegenstellingen nieuwe doelstellingen en preoccupaties een rol. (Post)materialisme is in dit verband geen alternatief of complement voor de links-rechtsidentificatie, maar een belangrijke factor die naast andere factoren invulling geeft aan de ruimtelijke dimensie. Er bestaat een positieve samenhang tussen postmaterialisme en een linkse politieke identificatie (Inglehart 1977, 60-62; Harding en Phillips 1986, 104; Van Deth en Geurts 1989). Overigens hechten materialisten en postmaterialisten verschillende betekenissen aan de woorden links en rechts (Fuchs en Klingemann 1990, 230). Op institutioneel vlak is signaleerd dat de postmaterialistische 'new politics' in Westeuropese landen met meer of minder

moeite al verregaand is geïntegreerd in het partijpolitieke links-rechtsspectrum (Inglehart 1989, 273-288; Mair 1990, 31; Müller-Rommel 1989).

In tabel 5 worden gemiddelde scores van bevolkingssegmenten gepresenteerd op een nogal rudimentaire postmaterialisme-schaal. De schaal is gebaseerd op een verkorte versie van het oorspronkelijke meetinstrumentarium, namelijk op de oorspronkelijke vier doeleinden van de uiteindelijke twaalf, die Inglehart (1977, 27-53) vanaf 1973 voor de meting van de dimensie gebruikte. Er wordt gevraagd naar de keuze van de eerste en tweede prioriteit uit de volgende nationale doeleinden voor de komende tien tot vijftien jaar: 1 de orde in het land handhaven; 2 de medezeggenschap van de burgers vergroten in belangrijke beslissingen van de regering; 3 de prijsstijgingen bestrijden; en 4 de vrijheid van meningsuiting waarborgen. Personen die de mogelijkheden 1 en 3 als prioriteiten aangeven krijgen de score 1 (materialisten), personen die de mogelijkheden 2 en 4 kiezen de score 10 (postmaterialisten), en personen met andere combinaties de score 5,5 (het gemengde type). Er wordt hier niet gerapporteerd over typen, maar, evenals bij de andere schalen, over gemiddelde scores.¹⁰

Nederland past weer goed in een algemeen patroon: jongeren, hoogopgeleiden, 'witte-boordenwerknemers', personen uit de meer welgestelde huishoudens en uit de hogere klassen en buitenkerkelijken zijn postmaterialistischer dan hun respectieve complementaire categorieën. Het effect van woningbezit is in Denemarken, het enige andere land waar dit kenmerk ook wat doet, tegengesteld aan dat in Nederland. Alleen in Frankrijk en Italië verschillen mannen en vrouwen, en wel omdat mannen er postmaterialistischer zijn. Dit verschil, in 1981 ook in Nederland aanwezig, brengt waarschijnlijk vooral een gemiddeld lagere opleiding van vrouwen tot uitdrukking (De Moor 1987, 63-64).

De derde en laatste houding van deze paragraaf is specifiekere dan de voorgaande en betreft de steun voor maatregelen ten gunste van allochtonen en hun integratie in de maatschappij, of korter: de steun voor integratiebeleid. De schaal is ontleend aan een eerdere landenvergelijking van Dekker en Van Praag (1990), waar deze 'beleidsvoorkeur' gebruikt werd, gemeten naast xenofobie. De schaal is gebaseerd op tien vragen naar instemming of het een 'goed idee vinden' van, in telegramstijl, de volgende maatregelen (tussen haakjes de percentages positieve reacties in Nederland): rechten uitbreiden van de in het land woonachtige mensen van buiten de EG (25%); culturele gewoonten van anderen leren kennen (80%); voor de rechter brengen van mensen met racistische uitingen (71%); tolerantie en wederzijds respect in het onderwijs bevorderen (94%); stimuleren van contacten tussen mensen van eigen nationaliteit

Tabel 5: Postmaterialisme (1989)

	NL	DK	D	B	F	I	GB
<i>Ongestandaardiseerde schaal:¹</i>							
gemiddelde	6,3	5,8	5,7	5,1	5,2	4,6	5,5
standaardafwijking	2,8	2,8	2,9	3,0	3,0	2,9	2,7
(N)	(992)	(986)	(975)	(927)	(982)	(985)	(955)
<i>Gemiddelden van categorieën op gestandaardiseerde schaal:²</i>							
<i>geslacht:</i>							
man	104	97	107	106	109+	111+	96
vrouw	96	103	94	94	92-	89-	104
<i>leeftijd:</i>							
15-29 jaar	113+	118+	129+	122+	112+	135+	110+
30-49 jaar	116+	111+	101	104	110+	103	109+
50-64 jaar	74-	79-	86-	87-	87-	74-	95
65 jaar en ouder	65-	56-	72-	69-	75-	57-	69-
<i>beëindiging onderwijs:</i>							
als 15-jarige of eerder	58-	54-	71-	70-	70-	75-	96
als 16-19-jarige	92	85-	96	91-	96	127+	93
als 20-jarige of later	122+	112+	143+	141+	145+	126+	124+
is nog scholier							
of student	126+	131+	159+	124+	117	145+	x
<i>bruto huishoudensinkomen:</i>							
laagste inkomenskwartiel	93	89-	78-	78-	79-	74-	100
middengroep	93-	103	100	100	102	102	94
hoogste inkomenskwartiel	130+	114	117+	115+	122+	121+	108
<i>huidige of voormalige werk:</i>							
'blauwe boord'-werknemer	71-	87-	75-	94-	88-	83-	95
'witte boord'-werknemer	110+	118+	107+	116+	118+	123+	104
zelfstandige	89	67-	80	103	73-	96	93

	NL	DK	D	B	F	I	GB
<i>subjectieve klassepositie:</i>							
arbeidersklasse	77-	88-	80-	75-	87-	73-	102
(lagere) middenklasse	98	103	106	108+	100	105+	96
hogere (midden)klasse	121+	110	115	117+	120+	128+	x
<i>woning:</i>							
in eigendom	104+	94-	105	97	98	104	100
gehuurd	91-	114+	95	100	102	93	96
<i>subjectieve verstedelijking:</i>							
landelijk gebied/dorp	94	79-	93	91-	92	94	100
kleine of middelgrote stad	102	107	103	112+	109+	102	97
grote stad	110	110+	107	98	99	104	108
<i>kerkelijke gezindte:</i>							
rooms-katholiek	83-	x	97	88-	87-	96-	96
protestants	83-	90-	99	x	x	x	91-
geen	122+	137+	116	116+	131+	158+	114+

1. Verkorte postmaterialisme-schaal (zie tekst; schaalscores 1-5,5-10)

2. Zie toelichting bij tabel 1

Bron: Eurobarometer 31 (maart/april 1989)

en buitenlanders in buurt en verenigingen (90%); uitbreiden van internationale uitwisselingsprogramma's voor jongeren (92%); zorgen dat men in openbare diensten en onderwijs mensen van eigen nationaliteit en buitenlanders gelijk behandelt (97%); taal van anderen leren (49%); mensen bij media wijzen op hun rol bij het elimineren van vooroordelen ten opzichte van andere rassen (91%); en naturalisatie vergemakkelijken (54%). Ook buiten Nederland is de instemming met een aantal maatregelen nogal massaal. De tien items vormen samen een matige schaal, maar selecties zouden nergens tot substantieel betere metingen hebben geleid.¹¹

Consistent significante afwijkingen wijzen in de richting van een geringere steun voor integratiebeleid bij mannen, laag opgeleiden, arbeiders, de groep met middeninkomens, bewoners van kleinere steden en protestanten. Bij andere categorieën zijn er afwijkingen in tegengestelde richting. Het gaat daarbij weer om wisselende landenparen binnen een geringe sociaal-demografische differentiatie.

5. Activisme

In deze paragraaf wordt aandacht besteed aan activiteiten die wel te boek staan als onconventionele activiteiten of activisme. Als zodanig worden ze in politicologisch participatie-onderzoek bij voorbeeld onderscheiden van politieke deelname die gericht is op politieke partijen en verkiezingen of op individuele beïnvloeding van politieke autoriteiten. Hier wordt de samenvattende term activisme gebruikt. De typering onconventioneel is niet meer van deze tijd. Diverse activiteiten zijn ingeburgerd en hebben in Nederland meer deelnemers dan 'conventionele activiteiten' zoals het contact opnemen met politieke autoriteiten of het meedoen in een verkiezingscampagne (SCP 1990b, 13).

Tabel 7 inventariseert de acceptatie van activisme. De acceptatie is ge-

Tabel 6: Steun voor integratiebeleid (1988)

	NL	DK	D	B	F	I	GB
<i>Ongestandaardiseerde schaal:¹</i>							
gemiddelde	7,8	7,3	7,5	6,8	7,5	9,0	7,6
standaardafwijking (N)	1,8 (923)	1,7 (910)	2,0 (941)	2,5 (866)	2,2 (934)	1,4 (930)	1,8 (921)

Gemiddelden van categorieën op gestandaardiseerde schaal:²

<i>geslacht:</i>							
man	95	94	93-	96	98	92-	97
vrouw	105	106	106+	104	103	108+	103
<i>leeftijd:</i>							
15-29 jaar	100	108	120+	99	99	100	116+
30-49 jaar	99	104	98	112+	98	104	93
50-64 jaar	88	92	87-	103	102	98	102
65 jaar en ouder	120+	88	86	63-	101	90	88
<i>beëindiging onderwijs:</i>							
als 15-jarige of eerder	85-	64-	69-	84-	91	94	87-
als 16-19-jarige	95	85-	112+	93	97	107	90-
als 20-jarige of later	114+	111+	111	115+	113	110	150+
is nog scholier of student	108	111	134+	114	117	104	x

	NL	DK	D	B	F	I	GB
<i>bruto huishoudens-inkomen:</i>							
laagste inkomens-kwartiel	103	89	98	92	98	106	101
middengroep	101	102	81-	90-	95	96	100
hoogste inkomens-kwartiel	91	100	118+	117+	116+	99	109
<i>huidige of voormalige werk:</i>							
'blauwe boord'-werknemer	76-	88-	81-	80-	87-	99	91
'witte boord'-werknemer	103+	112+	100	106+	105+	107	105+
zelfstandige	97	68-	105	103	84	87	90
<i>subjectieve klassepositie:</i>							
arbeidersklasse (lagere) midden-klasse	76-	77-	72-	91	100	97	94
hogere (midden)klasse	108+	107+	103	100	96	105+	105
<i>woning:</i>							
in eigendom	100	98	107+	102	102	98	99
gehuurd	100	105	91-	96	97	104	99
<i>subjectieve verstedelijking:</i>							
landelijk gebied/dorp	112+	90	112+	106	93	85-	101
kleine of middelgrote stad	87-	104	87-	97	103	105	92-
grote stad	97	103	99	93	106	111+	117+
<i>kerkelijke gezindte:</i>							
rooms-katholiek	112+	x	109+	99	89-	99	104
protestants	76-	99	90-	x	x	x	87-
geen	105	104	x	102	124+	123	119+

1. Schaal op basis van 10 opvattingen over maatregelen ten gunste van allochtonen en hun integratie (zie tekst; schaalscores 1-10)

2. Zie toelichting bij tabel 1

Bron: Eurobarometer 30 (oktober/november 1988)

meten als verwerping van repressief optreden door de overheid tegenover sociale en politieke acties. Gevraagd is in hoeverre men instemt met de veroordeling van demonstranten die zich tegen de politie keren tot strenge straffen (in Nederland ten eerste eens 29%, tot op zekere hoogte eens 42%, tot op zekere hoogte oneens 20% en ten eerste oneens 10%); met het uitvoeren door de politie met de gummistok van charges op demonstranten (14, 4, 23 en 17%), met de aanvaarding van een wet, die, ter bescherming van het publiek, alle openbare protestdemonstraties verbiedt (7, 16, 28 en 49%), en het inzetten van het leger om stakingen te breken (5, 17, 22 en 56%). De vier items vormen samen overal de best mogelijke, zij het vaak matige, schaal.¹²

Tabel 7 suggereert een sterk overeenkomstig sociaal patroon in de houding tegenover activisme. Jongeren, hoger opgeleiden, 'witte-boordenwerknemers', huurders, bewoners van de grote steden en buitenkerkelijken vormen categorieën met een relatief grote acceptatie van activisme. Alleen tussen Denemarken en Nederland doet zich bij de verstedelijking een keer een tegengesteld effect voor.

In tabel 8 komt de affiniteit met een aantal vormen van sociale en politieke actie aan de orde. De schaal is gebaseerd op een achttal vragen naar de feitelijke en voorstelbare deelname aan acties die soms gevoerd worden om ergens tegen te protesteren of ergens aandacht voor te vragen.¹³ De acties (en Nederlandse antwoorden) zijn: handtekeningenactie (51% nam daaraan al eens deel in de afgelopen tien jaar, 27% zou wel bereid zijn tot deelname als het ging om iets van groot belang, 10% zou alleen bereid zijn tot deelname onder zeer bijzondere omstandigheden, 12% zou er nooit aan meedoen en 1% kent dat niet); actiegroepen (17, 26, 20, 36 en 1%); toegestane politieke demonstratie (14, 23, 18, 43 en 2%); boycot (7, 23, 22, 45 en 3%); weigeren huur, belasting en dergelijke te betalen (4, 11, 25, 59 en 2%); wilde staking (2, 11, 19, 67 en 2%); bezetting van fabrieks- en kantoorgebouwen (1, 16, 22, 60 en 1%); en blokkeren van het verkeer (2, 12, 19, 65 en 2%). Voor de samenvattende meting van affiniteit met activisme blijft onbekendheid met de actievormen buiten beschouwing en wordt verondersteld, dat feitelijke deelname een grotere affiniteit indiceert dan overwogen deelname. De acht items zijn overal goed schaalbaar.¹⁴

Evenals bij de politieke betrokkenheid in tabel 1 is er ook hier een duidelijk verschil tussen vrouwen en mannen. Behalve bij mannen is de affiniteit met activisme geconcentreerd bij jongeren, de hogere sociaal-economische statuscategorieën, huurders, grote stadsbewoners en buitenkerkelijken. De enige uitzondering wordt gevormd door de activistische Britse zelfstandigen. Overigens is te bedenken dat het hier slechts gaat

Tabel 7: Acceptatie van activisme (1989)

	NL	DK	D	B	F	I	GB
Ongestandaardiseerde schaal:¹							
gemiddelde	6,3	5,8	6,3	7,8	7,2	7,6	6,3
standaardafwijking (N)	2,1 (1002)	2,0 (969)	2,2 (979)	1,9 (948)	2,3 (963)	1,9 (972)	2,1 (929)
Gemiddelden van categorieën op gestandaardiseerde schaal:²							
<i>geslacht:</i>							
man	105	100	93-	105	100	100	97
vrouw	95	100	106+	95	101	100	103
<i>leeftijd:</i>							
15-29 jaar	123+	117+	134+	109	122+	112+	123+
30-49 jaar	107	119+	94	101	109	107	109+
50-64 jaar	80-	67-	86-	92	87-	83-	81-
65 jaar en ouder	59-	45-	75-	92	61-	84	61-
<i>bëindiging onderwijs:</i>							
als 15-jarige of eerder	56-	58-	78-	98	88-	88-	79-
als 16-19-jarige	92	81-	93	102	100	110	100
als 20-jarige of later is nog scholier	121+	110+	126+	90	107	116	145+
of student	133+	140+	154+	114	120+	120+	x
<i>bruto huishoudensinkomen:</i>							
laagste inkomenskwartiel	106	98	95	94	93	88	109
middengroep	91-	98-	90	102	105	101	92-
hoogste inkomenskwartiel	125+	122+	108+	84	105	110	105
<i>huidige of voormalige werk:</i>							
'blauwe boord'-werknemer	74-	102	80-	100	108	102	95
'witte boord'-werknemer	111+	107+	103+	100	103	112+	100
zelfstandige	63-	51-	78	86	72-	83-	102

	NL	DK	D	B	F	I	GB
<i>subjectieve klassepositie:</i>							
arbeidersklasse	91	108	93	106	118+	97	103
(lagere) middenklasse	99	97	100	98	97	100	94
hogere (midden)klasse	107	103	114	71-	81-	103	x
<i>woning:</i>							
in eigendom	95	89-	92-	93-	91-	103	97
gehuurd	103	126+	107+	112+	116+	96	107
<i>subjectieve verstedelijking:</i>							
landelijk gebied/dorp	81-	86-	86-	97	91-	89-	88
kleine of middelgrote stad	109+	90-	100	104	98	109+	104
grote stad	124+	120+	122+	100	116+	101	102
<i>kerkelijke gezindte:</i>							
rooms-katholiek	79-	x	88-	93	88-	96-	121
protestants	72-	90-	105	x	x	x	83-
geen	129+	138+	120+	108	128+	160+	118+

1. Schaal op basis van vier opvattingen over reacties van de overheid op sociale en politieke acties (zie tekst; schaalwaarden 1-10)

2. Zie toelichting bij tabel 1

Bron: Eurobarometer 31 (maart/april 1989)

om een segment van de politieke participatie. Inclusief de affiniteit met de deelname via gevestigde organisaties en dergelijke, zouden waarschijnlijk geen leeftijdsverschillen zijn aangetroffen, of zelfs achterstanden bij jongeren (Kaase 1990, 38).

6. De nationale verscheidenheid nader verkend

In de voorafgaande paragrafen is met gegevens uit twee Eurobarometers de sociale differentiatie van diverse politieke houdingen tussen zeven EG-landen vergeleken. De overeenkomsten tussen de nationale patronen waren over de hele linie groot. Het aantal indicaties van tegengestelde significante afwijkingen van categorieën in de landen lag binnen de marges van de waarschijnlijkheid. Tegengestelde afwijkingen deden zich

Tabel 8: Affiniteit met activisme (1989)

	NL	DK	D	B	F	I	GB
Ongestandaardiseerde schaal: ¹							
gemiddelde	3,8	3,5	3,4	3,7	4,3	3,7	4,0
standaardafwijking (N)	2,0 (934)	1,9 (961)	1,8 (951)	2,0 (856)	2,0 (963)	1,7 (951)	1,8 (945)
Gemiddelden van categorieën op gestandaardiseerde schaal: ²							
<i>geslacht:</i>							
man	118+	108+	111+	114+	113+	117+	106
vrouw	82-	92-	90-	87-	88-	83-	95
<i>leeftijd:</i>							
15-29 jaar	140+	134+	142+	127+	119+	133+	122+
30-49 jaar	112+	116+	115+	119+	125+	116+	123+
50-64 jaar	65-	59-	64-	73-	80-	64-	76-
65 jaar en ouder	26-	32-	59-	47-	45-	44-	40-
<i>beëindiging onderwijs:</i>							
als 15-jarige of eerder	34-	46-	65-	58-	55-	69-	67-
als 16-19-jarige	85-	84-	94	96	100	117+	108+
als 20-jarige of later is nog scholier	130+	112+	161+	137+	141+	142+	150+
of student	153+	143+	171+	141+	146+	160+	x
<i>bruto huishoudens-inkomen:</i>							
laagste inkomenskwartiel	101	74-	77-	74-	86-	78-	61-
middengroep	88-	105	98	96	95-	104	101
hoogste inkomenskwartiel	130+	130+	120+	103	131+	115+	133+
<i>huidige of voormalige werk:</i>							
'blauwe boord'-werknemer	71-	103	80-	94	98	93	89-
'witte boord'-werknemer	104+	108	104+	116+	106	119+	103
zelfstandige	84	67-	94	89	83-	89-	130+

	NL	DK	D	B	F	I	GB
<i>subjectieve klassepositie:</i>							
arbeidersklasse	70-	107	66-	81-	98	88	96
(lagere) middenklasse	100	97	99	99	97	100	101
hogere (midden)klasse	123+	114	149+	124+	115+	114	x
<i>woning:</i>							
in eigendom	99	94-	101	94-	90-	98	103
gehuurd	96	116+	99	110+	115+	104	89
<i>subjectieve verstedelijking:</i>							
landelijk gebied/dorp	78-	84-	96	92-	91-	86-	84-
kleine of middelgrote stad	107	98	99	113+	101	100	97
grote stad	129+	115+	108	93	111+	116+	124+
<i>kerkelijke gezindte:</i>							
rooms-katholiek	76-	x	82-	90-	85-	93-	97
protestants	78-	85-	105	x	x	x	80-
geen	128+	158+	145+	135+	138+	200+	133+

1. Schaal op basis van acht vragen naar de feitelijke en potentiële deelname aan sociale en politieke acties (zie tekst; schaalwaarden 1-10)

2. Zie toelichting bij tabel 1

Bron: Eurobarometer 31 (maart/april 1989)

met name voor bij weinig geprofileerde categorieën en houdingen, dus in situaties waar nauwelijks van een patroon sprake was.

Te bedenken is dat, overeenkomstig de in paragraaf 2 voorgestelde aanpak, slechts een internationaal verschil werd signaleerd bij het optreden van tegengestelde significante afwijkingen van gelijke bevolkingscategorieën. Dat is een restrictief indiceringsbeleid. Wordt afgegaan op ongelijke tekens +, - of niets, dan is er gemiddeld per kenmerk en categorie nog altijd een ruime meerderheid van gelijke landen (zonder dat er een kern van vaste afwijkers ontstaat), maar de gelijkheid is al niet meer evident. De behoefte ontstaat aan een analyse met meer formele criteria voor de mate van gelijkheid in sociaal-demografische patronen van politieke houdingen in Westeuropese landen. Vooralnog is de stelling gerechtvaardigd dat Nederland goed past in algemeen Westeuropese sociaal-demografische patronen van politieke houdingen.¹⁵

Voortbordurend op het meso-niveau van de getabelleerde relatieve posities van bevolkingscategorieën, komt de vraag op naar het relatieve belang van de sociaal-demografische onderscheidingen voor alle houdingen samen. Een cumulatie van de absolute afwijkingen van 100 per categorie en per land op de acht onderscheiden houdingen, geeft een indicatie van de mate waarin groepen zich politiek onderscheiden van de rest van de bevolking. Ziet men af van de tussen de landen moeilijk vergelijkbare kerkelijke gezindheid, dan behoren in alle landen opleidingscategorieën tot de grootste afwijkers van het bevolkingsgemiddelde, terwijl de categorieën van geslacht en woningbezit overal tot de minst afwijkende behoren.

In het kader van een internationale patroonvergelijking met 'landen als context' is het interessant om de landen ook te vergelijken op het micro-niveau van de individuele samenhang van politieke kenmerken. Daarop is in de voorgaande paragrafen al impliciet ingegaan bij de verantwoording van de schaalconstructies. Identieke constructies waren verantwoord en ook de schaalbaarheidscoëfficiënten lagen veelal in dezelfde orde van grootte (zie ook noot 14). Dat de hoogte van de coëfficiënt te wensen overliet, is in dit verband niet zo relevant. Het gaat hier om de overeenkomst tussen de landen in de individuele samenhang tussen de betreffende opvattingen.

Wordt voor de vijf in 1989 gemeten politieke houdingen (betrokkenheid, links-rechtsplaatsing, postmaterialisme, acceptatie van en affiniteit met activisme) gekeken naar hun onderlinge samenhang, dan is er opnieuw een frappante internationale overeenstemming te signaleren. In alle zeven landen is de relatie van politieke betrokkenheid met de links-rechtsplaatsing en met de acceptatie van activisme afwezig of zwak. De overige relaties tussen betrokkenheid, een linkse politieke identificatie, postmaterialisme, acceptatie van activisme en affiniteit met activisme, zijn overal matig tot sterk positief.

De aanwijzingen voor structurele gelijkenis geven aanleiding om de voorzichtige vergelijkingen met 'landen als context' voort te zetten in een verkenning waarbij de nationale grenzen geen bijzondere status meer hebben. Men gaat landen zien zoals men binnen Nederland provincies ziet. Zoals men in het laatste geval voorbijgaat aan mogelijke verschillen in taalgebruik, algemene antwoordtendities en dergelijke, wordt nu internationaal uitgegaan van een reële betekenis van verschillen in de gemiddelden (en spreiding) van scores op de niet-gestandaardiseerde schalen. In de tot nu toe onbesproken bovenste rijen van de voorgaande tabellen is over de posities van de landen op de ongestandaardiseerde schalen gerapporteerd. In tabel 9 zijn de significante verschillen in gemid-

delden tussen Nederland en de andere landen vermeld. Nederland scoort het hoogst bij postmaterialisme, wordt bij politieke betrokkenheid en tevredenheid met de democratie alleen door West-Duitsland gepasseerd, bij de steun voor integratiebeleid alleen door Italië en bij de affiniteit met activisme alleen door Frankrijk.

De vijf politieke houdingen van het onderzoek van 1989 worden tot slot in samenhang verkend binnen een Westeuropese context, met een onderscheiding van vier segmenten in een voor de bevolking van de zeven landen samen herwogen steekproef. De voor deze totale bevolking gestandaardiseerde scores op de vijf houdingen zijn geclusterd door een herhaalde toepassing van een eenvoudige clustertechniek voor grote databestanden (quick cluster van spss-x). De keuze voor een vierdeling is arbitrair. In tabel 10 worden de segmenten ruw gelabeld en de landen, alsmede enkele bevolkingscategorieën in Nederland, nog eenmaal in kaart gebracht.

In de zeven landen samen zijn de segmenten ongeveer even groot, maar hun aandeel binnen de afzonderlijke landen verschilt aanzienlijk. Een geringe omvang van het a-politieke segment in Nederland wordt er gelijkelijk gecompenseerd door een grotere omvang van de drie overige segmenten. De evenwichtigheid van het linkse en rechtse segment is elders soms ver te zoeken. In het oog springt de grote omvang van het rechtse segment in Denemarken en zijn geringe omvang in Italië. In het laatste land is het a-politieke segment bijzonder groot, in België het aandeel van de politiek niet-geprofileerden. Het linkse segment vertoont de minste verschillen in omvang tussen de landen. Ter verklaring

Tabel 9: Afwijkingen ten opzichte van Nederland in gemiddelde scores op politieke houdingen¹

	DK	D	B	F	I	GB
politieke betrokkenheid	0	+	-	-	-	-
gevoelens van machteloosheid	-	-	+	0	+	+
tevredenheid met de democratie	-	+	-	-	-	-
rechtse zelfplaatsing	+	0	+	-	-	+
postmaterialisme	-	-	-	-	-	-
steun voor integratiebeleid	-	-	-	-	+	-
acceptatie van activisme	-	0	+	+	+	0
affiniteit met activisme	-	-	0	+	0	0

1. Significant ($p < 0,05$) hoger = +, significant lager = -, niet-significant afwijkend = 0.

Bron: Eurobarometers 30 en 31; zie tabellen 1-8

van het juist gememoreerde grote verschil in het rechtse segment van Denemarken en Italië, zou een gebrekkige internationale validiteit van de links-rechtsplaatsing aangevoerd kunnen worden. Immers, bij de zelfplaatsing op een links-rechtsschaal is de veronderstelling van een vast Westeuropees referentiepunt dubieus en stellig problematischer dan bij voorbeeld bij de postmaterialisme-schaal, die gebaseerd is op verschillen in de prioriteit van identieke doeleinden.¹⁶ Gebrekkige internationale validiteit van de metingen kan echter moeilijk als verklaring worden opgevoerd voor de eveneens zeer aanzienlijke verschillen in de omvang van de segmenten binnen Nederlandse categorieën. Geprononceerd zijn de verschillen in opleiding. Het aandeel van het linkse, activistisch en postmaterialistisch georiënteerde segment is bij de hoogst geschoolden vier maal zo groot als bij de laagst opgeleiden.

7. Besluit

De vergelijking van de sociale differentiatie van politieke houdingen in Westeuropese landen in dit artikel werd overheerst door de signalering van structuurovereenkomsten. Houdingen bleken goed gebaseerd te kunnen worden op identieke selecties van items en vertoonden onderling een overeenkomstige samenhang in de landen. In de centraal gestelde vergelijking van verdelingsverschillen tussen bevolkingscategorieën deden zich slechts weinig tegengestelde afwijkingen van nominaal gelijke categorieën voor. Dat waren incidenten van wisselende landenparen bij een overigens geringe profilering. Als er in de meeste landen relatief grote verschillen tussen categorieën bestonden, waren de verschillen altijd gelijkgericht. Niets wees op het bestaan van groepen landen met onderling sterker corresponderende profielen. Verschillen in onderwijsniveau discrimineerden over de hele linie sterk in alle landen. Geslacht was over de hele linie niet zo belangrijk, maar des te opvallender was de voortdurend sterkere politieke betrokkenheid en affiniteit met activisme bij mannen.

De structurele overeenkomsten tussen de landen geven aanleiding om de nationale diversiteit tot een kwantitatieve aangelegenheid te reduceren. Er is met andere woorden reden om de nationale diversiteit binnen West-Europa eerder in termen van *niveaoverschillen* dan van *patroonverschillen* op te vatten.¹⁷ Wat het hier onderzochte type houdingen betreft, lijkt de in de inleiding gememoreerde notie van 'nationale politieke culturen' niet noodzakelijk en kan onderzoek plaatsvinden met 'West-Europa als context'. Nationaliteit of woonland heeft dan niet bij voorbaat

Tabel 10: Politieke segmenten in West-Europa (1989; scores en procenten, horizontaal gepercentageerd)¹

	a-politiek en materialis- tisch	politiek ongeprofi- leerd	links, post- materialis- tisch en activistisch	rechts en anti-activis- tisch
Gemiddelde scores op de indicatoren: ²				
politieke betrokkenheid (5,2; 32%)	3,0	5,0	6,8	5,9
rechtse zelfplaatsing (5,2; 42%)	4,2	6,1	3,5	7,0
postmaterialisme (5,5; 39%)	2,9	6,3	7,8	4,6
acceptatie van activisme (6,8; 55%)	7,0	7,7	8,4	4,2
affiniteit met activisme (4,0; 43%)	3,1	3,5	6,0	3,1
<i>Omvang in procenten</i>				
<i>internationaal:</i>				
de zeven landen samen	23	26	26	25
Nederland	12	29	29	30
Denemarken	11	22	23	45
West-Duitsland	15	27	25	32
België	23	45	19	13
Frankrijk	26	22	32	20
Italië	38	27	26	9
Groot-Brittannië	18	26	21	35
<i>Omvang in procenten</i>				
<i>in Nederland:</i>				
mannen	9	27	35	29
vrouwen	15	32	24	30
<i>onderwijsverlaters tot</i>				
15 ^e jaar	27	27	10	36
idem als 16-19-jarige	13	32	21	34
idem als 20-jarige of later	5	28	40	27
scholieren en studenten	7	29	47	17
rooms-katholieken	14	33	16	36
protestanten	10	29	18	43
buiten-kerkelijken	12	27	44	18

1. De segmenten zijn onderscheiden in de voor de bevolking van de zeven landen samen herwogen steekproef met een k-clustertechniek (quick cluster van spss-x) van de z-scores op de vijf schalen uit 1989

2. Tussen haakjes zijn de gemiddelde scores van de indicatoren vermeld en het door de clusterindeling verklaarde aandeel van de variantie van de scores

Bron: Eurobarometer 31 (maart/april 1989); zie tabellen 1, 4, 5, 7 en 8

een andere status dan overige persoons- en achtergrondskennmerken zoals geslacht, opleiding, provincie of urbanisatiegraad.

Noten

1. Dit artikel is een uitwerking van een paper voor het politicologenetmaal 1990 (Dekker 1990). Het paper bevat een uitvoeriger verantwoording van het materiaal en is bij de auteur verkrijgbaar.

2. Dit is niet de plaats voor een algemene methodologische verhandeling over landenvergelijkend onderzoek; zie voor actuele overzichten Kohn (1989) en Øyen (1990), specifiek over survey-onderzoek Halman (1991, 36-47) en Scheuch (1989) en over de relatie tussen micro- en macro-kennmerken in landenvergelijkingen Leung en Bond (1989). Een enkel voorbeeld van interpretatieproblemen bij de hier gebruikte indicatoren kan echter verhelderend zijn. Nationale verschillen in antwoorden op een vraag naar de tevredenheid met het functioneren van de democratie kunnen een gevolg zijn van feitelijke verschillen in het functioneren, in democratische aspiraties, of in een meer of minder ontwikkeld gevoel van algehele tevredenheid. Grote verscheidenheid in de beoordelingen in een land kan erop duiden dat het functioneren van de democratie sterk omstreden is, of uitdrukking zijn van een algemenere nationale voorkeur voor extreme reacties. Echte verschillen tussen landen in gemiddelde tevredenheid kunnen onopgemerkt blijven doordat mensen hun opvattingen relativeren aan een door hen waargenomen gemiddelde tevredenheid. Vergelijkbaarheid van begrippen kan ook een probleem vormen. Waar in Nederland werd gevraagd naar de deelname aan actiegroepen, werd in West-Duitsland gevraagd naar 'Bürgerinitiativen'. Dat is waarschijnlijk het beste equivalent, maar er kan niet vanuit worden gegaan dat met beide begrippen precies 'dezelfde' organisaties en verbanden worden geassocieerd.

3. Dit survey-onderzoek vindt sinds 1973 plaats op initiatief van het Directoraat-generaal voorlichting, communicatie en cultuur van de Commissie van de Europese Gemeenschappen. De gegevensverzameling wordt uitbesteed aan nationale instituten, voor Nederland aan het NIPO. De nationale steekproeven hebben elk ongeveer duizend respondenten. Voor vijf van de zeven landen vond weging plaats op enkele demografische kenmerken.

4. Deze tweedeling is in Nederland weinig gangbaar, maar ze wordt elders politiek saillant geacht, met name in Groot-Brittannië (Heath e.a. 1985, 44-57).

5. De standaardisering van gemiddelden ligt meer voor de hand dan de standaardisering van varianties. Voor de signalering van afwijkende categorieën per land hebben beide vormen van harmonisatie van gegevens geen effect, maar de constante spreiding maakt de gerapporteerde scores van bevolkingscategorieën wel erg relatief: een categorie wijkt meer of minder af van het nationale gemiddelde in verhouding tot een gemiddelde afwijking in dat land. Deze relativisering is bedoeld als correctie op nationale verschillen in verbaal extremisme, maar kan ook reële verschillen in consensus toedekken.

6. De schaalbaarheidscoëfficiënt Cronbachs alpha heeft de volgende waarden: Nederland 0,83, Denemarken 0,82, West-Duitsland 0,82, België 0,85, Frankrijk 0,83, Italië 0,86 en Groot-Brittannië 0,81. Inkorting zou deze coëfficiënt nergens hebben verhoogd. Schaalscores zijn toegekend aan personen met ten minste drie geldige antwoorden.

7. De schaalbaarheidscoëfficiënt Kuder-Richardson-20 heeft de volgende waarden: Nederland 0,66, Denemarken 0,61, West-Duitsland 0,73, België 0,67, Frankrijk 0,63, Italië 0,67, en Groot-Brittannië 0,68. Verwijdering van een item zou deze coëfficiënt in Frankrijk met 0,02 hebben verhoogd. Schaalscores zijn toegekend aan personen met ten minste vier geldige antwoorden.

8. In een onderzoek van eerdere Eurobarometers had de links-rechtsplaatsing een sterker verband met opvattingen over politiek controversiële onderwerpen dan met de binding aan politieke partijen (Huber 1989). Deze bevinding geeft vertrouwen in het gebruik van de schaal als landenvergelijkende meting van politieke houdingen. Bij een sterker verband met partijbinding is meer institutionele versterking van de internationale vergelijkbaarheid te verwachten ten gevolge van verschillen in nationale partijstelsels.

9. Zo wordt materialisme-postmaterialisme een meting van oude versus nieuwe waarden. Veel onderzoek is dan ook gericht op trends in de bevolking en de mogelijkheid van reversibele ontwikkelingen bij jongeren die zijn opgevoed in de afgelopen jaren van economische recessie. De toewijzing van leeftijdsverschillen aan cohorten en de daaraan ten grondslag liggende veronderstelling van individuele stabiliteit van waarden zijn evenwel omstreden (De Moor 1987, 60-65; bijdragen in Ganzeboom en Flap 1989; Inglehart 1989, 74-129). Hier wordt de schaal slechts gebruikt als indicator van een politieke houding c.q. als samenvatting van politieke preferenties, niet van stabiele waarden.

10. Deze rudimentaire schaal kan empirisch verder niet worden verantwoord, maar factoranalyse van de metingen met alle twaalf doeleinden leverde Inglehart (1989, 130-161) voor elk van de zeven hier vergeleken landen wel een nagenoeg identieke en in de tijd robuuste factor op. Dezelfde analyses voor niet-westerse landen toonden een grote diversiteit in antwoordpatronen. Bij de betiteling van het handhaven van orde als iets materialistisch, moet bedacht worden dat materialisme niet alleen staat voor economische, maar ook voor fysieke veiligheid en zekerheid. De prioriteit van het bestrijden van prijsstijgingen verschilt tussen landen mogelijk meer vanwege verschillen in feitelijke inflatie dan vanwege verschillen in waarden van de bevolking. Dat is hier echter niet zo relevant, aangezien er per land gestandaardiseerde scores worden vergeleken.

11. De schaalbaarheidscoëfficiënt Kuder-Richardson-20 heeft de volgende waarden: Nederland 0,72, Denemarken 0,66, West-Duitsland 0,76, België 0,83, Frankrijk 0,79, Italië 0,72 en Groot-Brittannië 0,72. In enkele landen zou het schrappen van het item over het voor de rechter brengen van racisme deze coëfficiënt hebben verhoogd met maximaal 0,03. Zie verder Dekker en Van Praag (1990, 23-26). Schaalscores zijn toegekend aan personen met ten minste zeven geldige antwoorden.

12. De schaalbaarheidscoëfficiënt Cronbachs alpha heeft de volgende waarden: Nederland 0,70, Denemarken 0,75, West-Duitsland 0,82, België 0,74, Frankrijk 0,68, Italië 0,71 en Groot-Brittannië 0,78. Inkorting van de schaal zou deze coëfficiënt nergens hebben verhoogd. Een schaalscore is toegekend aan personen met ten minste drie geldige antwoorden.

13. Uitspraken over wat men zou kunnen gaan doen indien men reden ziet voor politiek protest, worden zowel gebruikt als indicaties voor individuele gedragsintenties (Uehlinger 1988) als voor normatieve overtuigingen over wat hoort en wat niet (Topf 1989). Het begrip 'affiniteit' staat beide interpretaties toe.

14. De schaalbaarheidscoëfficiënt Cronbachs alpha heeft de volgende waarden: Nederland 0,87, Denemarken 0,84, West-Duitsland 0,87, België 0,84, Frankrijk 0,81, Italië 0,79 en Groot-Brittannië 0,82. Inkorting van de schaal zou deze coëfficiënt nergens hebben verhoogd. Personen met ten minste zes geldig antwoorden krijgen een schaalscore. Tegen de achtergrond van de omvangrijke onderzoeksliteratuur over typen politieke participatie (o.a. Kaase 1990, Leijenaar 1989, 61 e.v. en Uehlinger 1988) is voorafgaande aan de schaalconstructie de dimensionaliteit landenvergelijkend nader onderzocht. Inclusief twee zelden overwogen actievormen van het vernielen van goederen (91% zou er in Nederland nooit aan meedoen) en geweld tegen personen (89% idem), kon in alle zeven landen de affiniteit met actievormen begrepen worden vanuit een vrijwel identieke onderscheiding van een houding tegenover gematigd activisme en een houding tegenover extreem activisme. Principale componentenanalyse van de tien actievormen leverde in alle landen twee factoren met een Eigenwaarde groter dan 1 op, waarbij na varimaxrotatie op de ene altijd het vernielen van goederen en het geweld tegen personen uniek hoog laadden en op de andere de handtekeningactie, de toegestane demonstratie, de actiegroepen en (met uitzondering van Italië) de boycot. De overige acties laadden op beide factoren. Uitsluiting van het vernielen van goederen en het geweld tegen personen leverde voor drie van de zeven landen een één-factoroplossing op en voor de overige landen twee weinig geprofileerde factoren.

15. Een voor de hand liggende hardere variant van deze stelling, namelijk dat er nauwelijks of geen interacties zijn van de landenindeling en de sociaal-demografische indelingen, wordt overigens verworpen bij variantie-analyses van de gestandaardiseerde indicatoren in dit artikel. Van de 72 uitgevoerde analyses (8 politieke kenmerken x 9 sociaal-demografische indelingen) hebben er 54 een significant ($p < .05$) interactie-effect. De tabellen lieten zien dat het daarbij voornamelijk gaat om verschillen in de mate van afwijking van categorieën in dezelfde richting. De afwijkingen zijn door de standaardisatie gerelateerd aan de nationale

spreiding van scores en het is de vraag of men daarin is geïnteresseerd (zie noot 5).

16. Zie noot 2. De verschillen in gemiddelde links-rechtspositie tussen de landen zijn waarschijnlijk wel betrekkelijk stabiel. Zowel in de bovenste regels van tabel 4 als in de European Values Systems Study van 1981 (Harding en Phillips 1986, 78-79) verschijnen Italië en Frankrijk als linkse en België, Groot-Brittannië en Denemarken als rechtse landen.

17. De conclusie van grote structurele overeenkomsten tussen de landen wordt gesteund door bevindingen van Heunks (1987, 83-94). Deze auteur selecteerde op het terrein van de politieke participatie voor drie soorten activiteiten empirische modellen, om de deelname in Nederland en andere Westeuropese landen in 1981 zo goed mogelijk te verklaren uit individuele achtergronden (sociale posities, contacten en houdingen, politieke eigenschappen). Zijn modellen voor Nederland en voor geheel West-Europa tonen slechts op ondergeschikte punten nationale verschillen in de causale ketens. Zo heeft het partijlidmaatschap in Nederland afwijkende achtergronden, mogelijk nog als gevolg van de verzuilingsmentaliteit (Heunks 1987, 90).

Literatuur

- Statistisches Bundesamt i.s.m. het Sonderforschungsbereich der Universitäten Frankfurt und Mannheim. *Datenreport 1989*. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 1989.
- Dekker, P., *Internationale vergelijking van politieke houdingen; sociaal-demografische patronen in zeven Westeuropese landen*. Paper voor het Politicologenetmaal 1990, Enschede, 28-29 juni 1990.
- Dekker, P., en C.S. van Praag, *Opvattingen over allochtonen in landen van de Europese Gemeenschap*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Rijswijk 1990.
- Deth, J.W. en P.A.T.M. Geurts, Value orientation, left-right placement and voting. *European Journal of Political Research* 17, 17-34, 1989.
- Fuchs, D., en H.D. Klingemann, The Left-right schema. In: M.K. Jennings, J.W. van Deth e.a., *Continuities in political action*. De Gruyter, Berlijn/New York 1990.
- Ganzeboom, H.B.G., en H. Flap (red.), *New social movements and value change*. Siswo, Amsterdam 1989.
- Haller, M. The challenge for comparative sociology in the transformation of Europe, *International Sociology* 5/2, 182-204, 1990.
- Halman, L., *Waarden in de westerse wereld*. Tilburg University Press, Tilburg 1991 (proefschrift KUB).
- Harding, S., en D. Phillips, m.m.v. M. Fogarty, *Contrasting values in Western Europe*. Macmillan, Houndsmill 1986.
- Heath, A., R. Jowell, en J. Curtice, *How Britain votes*. Pergamon, Oxford 1985.
- Heunks, F., Politieke participatie. In: L. Halman e.a. *Traditie, secularisatie en individualisering*. Tilburg University Press, Tilburg 1987.

- Hofstede, G., *Culture's consequences; international differences in work-related values*. Sage, Beverly Hills 1980.
- Huber, J.D., Values and partisanship in left-right orientations; measuring ideology. *European Journal of Political Research* 17, 599-621, 1989.
- Inglehart, R., *The silent revolution*. Princeton University Press, Princeton 1977.
- Inglehart, R., *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton University Press, Princeton 1989.
- Kaase, M., Mass participation. In: M.K. Jennings, J.W. van Deth e.a. *Continuities in political action*. De Gruyter, Berlijn/New York 1990.
- Kohn, M.L. (red.), *Cross-national research in sociology*. Sage, Newbury Park 1989.
- Laponce, J.A., *Left and right; the topography of political perceptions*. University of Toronto Press, Toronto 1981.
- Leijenaar, M., *De geschade heerlijkheid*. SDU, Den Haag 1989.
- Leung, K., en M.H. Bond, On the empirical identification of dimensions for cross-cultural comparisons. *Journal of cross-cultural psychology* 20/2, 133-151, 1989.
- Mair, P., De partij in crisis? *Beleid & Maatschappij* 17/1, 27-34, 1990.
- Middendorp, C.P., Ideologie en stemgedrag in Nederland. *Acta Politica* 24/2, 171-189, 1989.
- Moor, R. de, Sociaal-politieke waarden. In: L. Halman e.a. *Traditie, secularisatie en individualisering*. Tilburg University Press, Tilburg 1987.
- Müller-Rommel, F., *New political movements and new-politics parties in Western Europe*. Hochschule Lüneburg, Lüneburg 1989.
- Oyen, E. (red.), *Comparative methodology*. Sage, Londen 1990.
- Przeworski, A., en H. Teune, Equivalence in cross-national research. *Public Opinion Quarterly* 30, 551-568, 1966.
- Scheuch, E.K., Theoretical implications of comparative survey research. *International Sociology* 4/2, 147-167, 1989.
- Schmitt, R., From 'old politics' to 'new politics'; three decades of peace protest in West Germany. In: J.R. Gibbins (red.). *Contemporary political culture*. Sage, Londen 1989.
- SCP, *Sociaal en cultureel rapport 1990*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Rijswijk 1990a.
- SCP, *Sociale en culturele verkenningen 1990/'91*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Rijswijk 1990b.
- Topf, R., Political culture and political participation in Great Britain and the Federal Republic of Germany, 1959-88. Paper presented to the ECPR Workshop on comparative political culture; Parijs, april 1989.
- Uehlinger, H.M., *Politische Partizipation in der Bundesrepublik*. Westdeutscher Verlag, Opladen 1988.

Collectieve actie en het student's dilemma: een empirisch onderzoek¹

Huib Pellikaan

1. Inleiding

De theorie van collectieve actie van Mancur Olson wordt in de rationele keuzetheorie vaak verbonden met het Prisoner's Dilemma. De overeenkomst tussen Olsons *The Logic of Collective Action* en dit model van de speltheorie, is dat rationele actoren die hun eigenbelang nastreven niet bereid zullen zijn om zonder dwang een optimale hoeveelheid collectieve voorzieningen te realiseren. Zelfs bij overeenstemming over de wenselijkheid van het collectieve goed en met voordeel bij de productie van het collectieve goed voor elk afzonderlijk individu, zullen individuen in een grote groep geen bijdrage leveren aan het collectieve goed.

Olsons theorie heeft betrekking op individuen in een grote groep. Hij erkent dat voor een kleine groep andere elementen een rol kunnen spelen, waardoor een bepaalde hoeveelheid van de collectieve voorziening mogelijk verwezenlijkt kan worden. De belangrijkste kenmerken van Olsons these zijn terug te vinden in het spel van Prisoner's Dilemma. In de literatuur wordt deze overeenkomst vaak toegepast op het tweepersoons en niet op het n-persoons Prisoner's Dilemma. De rechtvaardiging voor het gebruik van het tweepersoonsmodel voor de groepstheorie van Olson is in 1971 voor het eerst door Russell Hardin gegeven met behulp van kardinale nutsfuncties.

De reductie tot een tweepersoonsspel kan echter ook als volgt worden beredeneerd. Er zijn voor het individu twee strategieën, namelijk wel of niet een bijdrage leveren aan het collectieve goed. De overige leden van de grote groep hebben alle dezelfde mogelijke strategieën. Ook zij kunnen wel of niet een bijdrage leveren. Verondersteld is (1) dat alle leden van de groep identieke voorkeuren en inzichten in de situatie hebben en dat iedereen hetzelfde handelt. Veronderstelling (1) is de voorwaarde van homogeniteit van de actoren. Hierdoor kunnen alle leden van de groep, minus het individu, worden opgevat als één collectief en kan